

ANTON STEINBÜCHEL I ZAČETAK NOVOGA DOBA U PROUČAVANJU DALMATINSKIH STARINA

UDK: 907:7.025.3 (497.5 Split) «1818»

Primljeno: 23. X. 2006.

Izvorni znanstveni rad

Mr. sc. MARKO ŠPIKIĆ

Odsjek za povijest umjetnosti

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb, HR

U pratnji austrijskoga cara Franje I. za njegova posjeta Dalmaciji 1818. nalazio se i mladi antikvar Anton Steinbüchel. U tekstu se raspravlja o stanju istraživanja dalmatinskih spomenika prije careva putovanja i o dva Steinbüchelova putna izvješća. Ona se stavljaju u kontekst osnutka Arheološkog muzeja u Splitu i razvitka novih načela percipiranja i konzerviranja splitskoga kulturnoga naslijeđa.

Ključne riječi: arheologija, Frane Josip I., putne bilješke

Dolazak austrijskoga cara Franje I. u Dalmaciju u proljeće 1818. po-djednako je značajan datum za povijest arheologije, povijesti umjetnosti i konzervatorskoga djelovanja u Hrvatskoj. Iako u sebi nosi snažnu simboličnu poruku o izgradnji austrijske kulturne politike prema ovim prostorima, koja će se nastaviti razvijati posebno nakon uspostave Carskoga i kraljevskoga Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika (*K. u. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*), ovaj događaj ne mora se promatrati isključivo s političkoga stajališta. Carev je dolazak, naime, potaknuo jednu značajnu promjenu, koja se ticala upoznavanja i tumačenja dalmatinskih starina. Promotri li se istraženost Dalmacije prije Franjina putovanja u radovima

druge polovice 18. stoljeća, tada dolazak carske svite u Dalmaciju počinje predstavljati znakove pravog epistemološkog reza. Kako je poznato, učestalo pisanje o dalmatinskim prostorima otpočelo je upravo u prosvjetiteljsko doba, bez obzira na to promatramo li historiografske, antikvarne ili prirodoslovne radove. Dalmacija je u epohi velikih rasprava o pironizmu i temeljima historijske i antikvarne spoznaje s početka 18. stoljeća, kao i u doba pomicanja interesne sfere s dominantnoga Rima prema istoku Sredozemlja, postala zemlja fascinacije i potencijala za značajna istraživačka otkrića. Nakon prvih tiskanih svezaka Danielea Farlatija, kojega se može shvatiti kao predstavnika "filološke arheologije", tj. historiografije sazdane uglavnom na temelju tekstualnih svjedočanstava, nije trebalo dugo čekati da se na obzoru splitske luke pojave i antikvari koji su vijesti iz Porfirogeneta, Tome Arhidakona, Ciriaca iz Ankone, Marulića, Lučića, Blunta, Freschota, Farlatija, Assemanija ili Du Cangea zaželjeli provjeriti i empirijski, taktilno, s metrom u ruci. To su dvije nasuprotne predaje, koje su možda nedovoljno isticane u hrvatskoj kulturnoj povijesti: intuitivni i empirijski pristup, kojima je jedina zajednička točka da im je predmet istraživanja u stranim i Zapadu neznanim ili zaboravljenim zemljama.

"Otkrivanje" Dalmacije i njenih spomenika moglo bi se promatrati kao doseg novog humanizma unutar prosvjetiteljskoga kulturnog kruga. Skepsa i postavljanje pitanja o genealogiji zajednica te o podrijetlu i sudbini njihovih kulturnih tvorevina, otvorili su put "novom rodu" moreplovaca, poput Adama, Fortisa ili Cassasa. Univerzalnoj je vrijednosti antičkih lokaliteta italskoga poluotoka i Rimu kao epicentru u zemljopisnom, uljudbenom i vrijednosnom smislu, u 18. stoljeću suprotstavljen interes prema uzroku i posljedici. Kada je taj njutnovski interes bio prenijet u polje antikvarnih studija, izazvao je zanosno proučavanje onih kultura koje su *prethodile* dotada dominantnoj klasičnoj kulturi ili su iz nje neposredno *proizlazile*. Odatle je u ranom 18. stoljeću bilo razvijeno zanimanje za, primjerice, etrusku kulturu, ali istodobno i za kulturu onih koji su shvaćeni kao izrođeni članovi nekada časnoga rimskoga roda: ljudi poput Dioklecijana i njihovih spomenika.¹ Ovaj problem bio je iznijet na višu razinu od zasebnih antikvarnih ili ranih povijesno-umjetničkih interesa: on je bio

iskaz zanimanja za civilizacijske tokove te istodobno prosvjetiteljska anticipacija kasnije razvijenih antropoloških problema. Europljane je taj interes ponio, pa u doba Adamova putovanja u Dalmaciju i drugi prekoalpski istraživači počinju mijenjati smjerove svoga *Grand Toursa*. Rijetke putne zabilješke sada su upotpunile sve učestalije rasprave učenih istraživača o zbiljskim veličinama i značenju fizičkih i opipljivih predmeta ili sklopova poput Dioklecijanove palače, a one su potaknule i lokalne učenjake.

Pred dolazak austrijskoga cara može se prepoznati dihotomiju sličnu onoj iz vremena Farlatija i Adama, ali sada na lokalnoj razini. Pisati o nečem prikrivenom, preoblikovanom, istrošenom ili pokopanom bilo je, dakle, moguće ili uz pomoć izvedenih autoriteta, ili na temelju arheološkog iskustva.² Unutar ovih predaja na koncu 18. stoljeća stasao je i naraštaj pisaca o dalmatinskim starinama, koji su do 1818. već bili objavili svoja glavna djela: Julije Bajamonti (1744.-1800.), Antun Radoš Michieli Vitturi (1752.-1822.) i Ivan Josip Pavlović-Lučić (1755.-1818.). Ovi pisci raspravljali su o porijeklu svoje pokrajine, ističući određene odjeljke povijesti antičke Dalmacije kao kulturne i političke uzore za vlastito doba. Od njih trojice Pavlović-Lučić imao je možda najistaknutiju ulogu kao antikvar i arheolog. On je prešao okvire tradicionalnih topografskih ekfrazo o splitskim starinama i produbio epigrafička i arheološka istraživanja, koja su već prakticirali Ivan Lučić i Francesco Antonio Zaccaria. U njegovu osebnom spisu *Historiografski znanstveni osvrt na smaknuća po građevinama za vladavine cara Dioklecijana*, pisac je pružio i dragocjena svjedočanstva o nalazima i sudbini poganskih spomenika uzidanih u crkve naronitanskoga područja.³ U praćenju razvitka antikvarnih i arheoloških istraživanja ne smije se smetnuti s uma ni rad Ivana Luke Garagnina (1764.-1841.) u Saloni 1805., kada je austrijska kuća, u predvečerje bitke kod Austerlitz, nalazila vrijeme za pasatizam i lov na blago, pokušavši slijediti dinamičnoga Napoleona u njegovim pljenidbama i bogaćenju carskih zbirki.⁴

Kada je Napoleon svrgnut, austrijska je kuća učinila i mnogo više od gradnje unutarnjeg ustroja državnog aparata i podupiranja Metternichova sustava: počela je graditi vlastitu reprezentativnost. Do trenutka Metternichova začetka gradnje novoga konzervativnog sustava u Europi, dvor

Franje I. nalazio je vremena i za pitanja kulturne politike, potičući arheološka istraživanja kao važan aspekt suvremenoga proučavanja starina. Tako je otpočelo natjecanje Beča s dosezima lorda Elgina, Napoleona, pape i njemačkih vladarskih kuća, a ono nije nužno podrazumijevalo odlazak na daleke ekspedicije (oživljene u drugoj polovici 19. stoljeća s Benndorfom i Niemannom), nego i otvaranje lokaliteta unutar Carstva.

Kada su se Austrijanci odlučili izravno suočiti s potencijalnim blagom Splita i Salone, nisu uzimali u obzir da će time osnažiti i čisto lokalno pitanje o "anatomiji" dalmatinske prošlosti i identiteta neravnopravnih zajednica, koje su do 1848. živjele uglavnom skladno. Promotri li se to iz perspektive Dvora, tada se može vidjeti da je odlazak cara u Dalmaciju činio važan dio u nizu inicijativa pri gradnji austrijske kulturne politike, no istodobno je predstavljao i veliku novost u istraživačkim ustanovama. Naime, kada je Anton Steinbüchel von Rheinwall (1790.-1883.) kao student došao u dodir s Carskim i kraljevskim Kabinetom za numizmatiku i starine i njegovim ravnateljem Franzom Neumannom (1744.-1816.), ta ustanova imala je čisto antikvitetno usmjerenje. Neumann je, poput svoga slavnoga prethodnika, Josefa Hilarius Eckhela (1737.-1798.), radio isključivo na otkupu i klasifikaciji numizmatičke i spomeničke građe. Mladi je Steinbüchel, pak, uz naslijeđenu metodologiju i katedru za numizmatiku i starine Bečkoga sveučilišta, otvorio pitanje otkrivanja i izravnoga poznavanja kulturnog nasljeđa Austrijskoga Carstva. Poput suvremenika u Rimu, Herkulaneju i Pompejima, Steinbüchela je zanimalo što se na carskim područjima može iskopati ili, ako je to bio slučaj s očuvanom arhitekturom, ogoliti ili "ekstirpirati". Ovim je "kirurškim zahvatima" prethodila već francuska uprava, i to ne toliko u Splitu koliko u Istri, gdje je čuveni arhitekt Pietro Nobile (1776.-1854.) vršio prva "ogoljivanja", "oslobađanja" i konsolidacije na pulskim spomenicima.⁵

Dolazak cara u Dalmaciju doveo je do uspostave državne skrbi za lokalne spomenike. Kako pokazuju rani ukazi Dvora, dualizam propale Salone i preoblikovane Palače od početka je shvaćen kao relevantan za planiranje ovdašnjih istraživačkih i zaštitnih radova.⁶ Uspostava državnih dotacija za arheologiju u Saloni i konzerviranje u Splitu može se shvatiti kao važan

segment careve i Metternichove kulturne politike. Za to postoje barem dva razloga. S jedne strane stoji činjenica da je Metternich, usprkos zlu glasu koji ga je pratio u hrvatskoj historiografiji, bio značajni promicatelj znanosti i kulturnih pothvata, od pribavljanja rukopisa za Carsku knjižnicu i otkupa privatnih numizmatičkih zbirki za Kabinet numizmatike i starina do poticanja osnutka Austrijske akademije znanosti.⁷ S druge strane, kako je dobro zamijetio Ivan Pederin, budući je carski kancelar odbio prihvatiti sugestije pristaša kolonizatorske politike, čiji je pobornik bio geograf Joseph Marx von Liechtenstern (1765.-1828.) te uz čuvanje i kultiviranje osjećaja odanosti odlučio snažiti ključne državne ustanove za naobrazbu i znanost.⁸ Zato bi se putovanje Franje I., koji je već 1816. uz Nobilea obilazio zapuštene pulske starine, a 1819. lutao Rimom i Pompejima, moglo shvatiti i kao čisto prakticanje antikvarne ugone jednoga pasioniranog ljubitelja starina.⁹

Steinbüchel je nakon Neumannove smrti postao glavni kandidat za vodeće mjesto u Kabinetu. Kako se dopao caru, uvršten je u njegovu pratnju kao "antikvar Njegova Veličanstva", a sretni ishod putovanja doveo je do njegova imenovanja za ravnatelja početkom 1819. Steinbüchel je o ovom carskom putovanju objavio dva izvješća. Prvi je objavljen nepotpisan u bečkom časopisu *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*. Riječ je o fragmentu pisma, nalik dopisničkom uratku o dolasku visokoga gosta, dok drugi, pod naslovom *Dalmatien. Eine Reiseskizze*, predstavlja veću studiju nalik putopisu.¹⁰ Ovi tekstovi razlikuju se, dakle, prema temeljnoj intenciji sastavljača, ali ih, usprkos vremenskoj razlici u objavljivanju, povezuje jedna važna činjenica: objavljeni su u vrlo uglednim austrijskim časopisima toga doba. Spomenuti *Wiener Zeitschrift* te časopis u kojem je objavljeno dulje i temeljitije izvješće, *Jahrbücher der Literatur*, izlazili su od 1817. i 1818. sve do prevratničkih kasnih četrdesetih godina, pa već i po tome stoje kao važni dokumenti kulture bidermajerskoga doba. Ti su časopisi, poput carskih kulturnih ustanova, imali veliko značenje, jer su uspjeli postići kontinuitet izlaženja i iznošenja relevantnih kulturnih rasprava i tema toga doba, od romantičarske književnosti i teatra, preko filoloških i jezikoslovnih rasprava o orijentalnim temama, do mode. U sklopu bečkih kulturnih inicijativa oni

svakako zauzimaju zamjetno mjesto, pa nam Steinbüchelovi napisi o Splitu i Dalmaciji već u prvim brojevima također mogu govoriti o značenju koje su ovdašnje starine mogle imati za njihove slabe poznavatelje i otkrivače.

Da su ambicije Dvora bile poticane i iz intelektualnih krugova, a ne samo krugova političke vrhuške, pokazuju oba Steinbüchelova teksta. On je, naime, carev dolazak u oba slučaja prikazao kao začetak novoga doba. Dok je u prvom članku naglašavao političku komponentu povijesnoga trenutka careva putovanja, jer ga gosti takvog ranga nisu poduzimali u ovu *terra incognita* na granici s Turskom već stoljećima, u drugom ističe znanstvenu stranu Franjina posjeta. Split je u prvom izvješću iz 1818. opisan kao grad živahne luke, dragocjenih antičkih spomenika (*kostbaren Monumente des Alterthums*), kao aglomeracija koja je kraj Palače podignuta prema mletačkom uzoru, s uskim uličicama, tako da u središtu grada nema nikakva prometa. U Splitu toga doba Steinbüchel ne nailazi na mjesta gradske ugođe. Javna kupališta, veće svratište u kojemu bi posjetitelj pronašao privremeni smještaj ili za Bečanina neizbježno kazalište bili su sadržaji o kojima su Splićani mogli samo maštati. Pisac nam ondje daje i podatak da je zgrada koja je korištena kao kazalište u ruševnome stanju.

Carski su par, koji je u Split pristigao predvečer 12. svibnja, dočekali predstavnici vlasti, ljudi iz Splita i s okolnih otoka, Kaštelanke u narodnoj nošnji, poglavar s pozdravnim govorom, crkvena zvona i topovski plotuni. Franjo i Karolina Augusta potom su se uskim ulicama posutim cvijećem, zaputili prema Peristilu (*Tempelplatz*), koji je car opisao i u vlastitom putopisu.¹¹ U srcu Dioklecijanove palače car je prikupio zanimljive dojmove o interpoliranim građevinama, primjećujući zvonik katedrale s mnoštvom antičkih fragmenata i protiron s kapelicama, na kojemu će desetljecima nakon toga stajati komemorativna ploča o njegovu posjetu. Steinbüchel je u prvom izvješću puno veću pozornost posvetio carevu izletu u Salonu, koja je, prirodno, kod njega poticala i veću radoznalost. Već se tada solinske razvaline prikazuju hiperbolično, noseći znakoviti naslov *das österreichische Pompeji*.

Konac Steinbüchelove "reportaže", koja se prekida naglo i bez posebnoga zaključka, kao da navješćuje nastavak zanimljive priče o pokopanom, sto-

ljećima pljačkanom antičkom gradu, koji su prekrili vinogradi. Tu se nalazi mjesto ključne promjene u pristupanju tada još uvijek favoriziranim antičkim spomenicima, jer je uvid u knjiška znanja o staroj metropoli otpočela nadopunjavati arheološka autopsija. Čitatelj će već u ovom kratkom spisu kod Steinbüchela naići na sve češće isticanje uloge *očevica*, radoznaloga svjedoka pri arheološkim iskapanjima. Kada se ovo pristupanje starini usporedi s onim iz prethodnoga naraštaja – Fortisove i Bajamontijeve konstatacije o razorenosti i zloćudnosti baštinika, ili stvaranja idealnih rekonstrukcija kod Farlatija u slici i Michieli-Vitturija u tekstu – vidimo da je nastupilo novo doba u spoznavanju dalmatinske prošlosti. Tako pisac izvješćuje o osobnom iskustvu otkrivanja salonitanskih starina, tj. reljefa s prikazom Herkulovih podviga i antičkih naseobina:

“Što valja reći o lijepom grobu u stijenama, gdje su špilja, sarkofag i urešeni reljefi uklesani u samu stijenu? I kako lijepi reljefi s Herkulovim djelima (...), kako puni najdivnijih nazora Starih o budućem životu! *Bio sam prisutan* kada se taj divni antički spomenik, potpuno prekriven zemljom, postupno sve jasnije i jasnije otkrivao, i ne opisujem Vam svoje osjećaje s kojima sam na mjestu, gdje se samo prije nekoliko minuta nalazilo nekoliko napuštenih izdanaka vinove loze, ugledao tako divan spomenik. Što biste potom rekli kada bih Vam pričao o udolini na obronku Klisa, gdje su još sačuvani jasni znakovi rimskoga logora; biste li u mislima mogli sa mnom počivati u istoj niši u kojoj je nekad možda stajao rimski legionarski orao?”¹²

Ove su riječi, skupa s oskudno sačuvanim zapisima unutar Steinbüchelove putne bilježnice,¹³ dale poticaj za sastavljanje puno temeljitijega putopisa *Dalmacija. Jedna putna skica* iz 1820. Taj je tekst istodobno putopis, antikvarna rasprava i epigrafička knjižica, u kojoj se, između ostaloga, pojavljuje i entuzijazam zbog otpočinjanja arheoloških istraživanja. Pišući o carevu putovanju od Beča preko Ugarske, kontinentalne Hrvatske i Like, Steinbüchel često upućuje na zemljopisne i etničke posebnosti krajeva kroz koje je proputovao. Dalmacija je, dakako, glavni cilj i pisac nam pokazuje nemalo oduševljenje za novostečenu pokrajinu, od čuđenja zbog klimatskih i vegetacijskih promjena pri prelasku Velebita, do otkrića arheoloških nalazi-

šta u zaleđu. Pozornost će ovdje prije svega biti posvećena Steinbüchelovim percepcijama splitskih starina.

Split je, kako se čini, uz Salonu bio središnji cilj antikvarne družine unutar carskoga pohoda. Steinbüchel piše da je to bilo mjesto gdje je poduzimao istraživanja i izlete (*Untersuchungen und Ausflüge*). Split je naslijeđe Dioklecijanova vremena, a njegova se palača promatra u kategorijama *masivnosti*, kao da pisac time anticipira Folnesicseve rasprave o formama kasnoantičkoga sklopa, nastale stotinjak godina kasnije. Ovaj grad smješten je u povoljnom klimatskom području idealiziranoga "vrta Dalmacije", koji je nekoć opskrbljivan svježom vodom s prelijepoga gorja u zaleđu. Steinbüchel je, pristupajući raspravi o splitskim starinama, ponovio već poznate stvari o preinaci Palače u Grad. Unutar zidina negdašnje carske rezidencije, usprkos velikim preinakama, očuvani su značajni tragovi starih vremena:

"Vjerojatno bi s Dioklecijanovom smrću i njegova palača propala u ruševine, da divljenja vrijedna čvrstoća građevine nije vrlo skoro privukla stanovnike okolnoga kraja da se ondje kriju od napada nasilnih lutalačkih naroda: dovršena kada s napadom i rušenjem obližnjega grada Salone pod Avarima na cijeloj obali ni jedna čvrsta točka više nije nudila zaštitu, čini se da su svi koji su se spasili s otoka ovdje sjedinili i unutar samih zidova Palače, u njenim prostranim dvorištima, hodnicima i sobama utemeljili novi grad Split.¹⁴ Bez sumnje je golema građevina baš pretvaranjem u boravište mnogobrojnog stanovništva pretrpjela poneke štete i oštećenja, ali također je jednako tako sigurno da upravo toj okolnosti neprekidne naseljenosti zahvaljujemo prednost što se možemo diviti Dioklecijanovoj poznatoj palači, još uvijek sačuvanoj u njenim najljepšim dijelovima.

Velika djela Adamsa (*sic*) i Cassasa čine svaki daljnji opis te zgrade suvišnim; primijetit ćemo samo da su tijekom prisutnosti Njegova Visočanstva otvorena srednja vrata s morske strane (na Cassasovu planu br. 35 označena s E) i cijeli prolaz, a također je na toj strani čišćenjem dvorana od zemlje koja se ondje nalazila učinjen vrlo sretan početak."¹⁵

Steinbüchela su u Splitu zanimali natpisi, reljefi i, u manjoj mjeri, arhitektura. Znakovito je što ga u tumačenju ove građe nisu toliko zanima-

li tekstualni opisi ili historiografske tvrdnje europskih ili lokalnih pisaca, nego prije svega *slikovni* izvori kao svjedočanstva o činjeničnom stanju. Zato se oslanjao i pozivao na vremenski bliske publikacije i mišljenja Roberta Adama, Ennia Quirina Viscontija i Louis-Françoisa Cassasa. Taj kult ikonografskoga konzerviranja, koji je zahvatio antikvare 18. stoljeća od Rima do Oxforda, postupno se useljavao i u austrijske publikacije, pa se uz Steinbüchelov članak pojavljuju i prve ilustracije dalmatinskih spomenika, poput sarkofaga s Herkulovim pothvatima iz Salone i onoga s rimskim božanstvima, koji se stoljećima nalazio na zvoniku sv. Duje.¹⁶ Iako, po svemu sudeći, nije putovao s njime, kabinetski je crtač i slavni bidermajerski slikar Peter Fendi (1796.-1842.), Steinbüchel u izradio ilustracije spomenika, a one su tiskane u bečkom Litografskom institutu.¹⁷

Na starom zvoniku katedrale pisac je zabilježio da je ispunjen fragmentima antičkih natpisa, statua i reljefa u najšarolikiju srednjovjekovnu smjesu (*buntesten Vermischung*). Ondje je, na temelju Adamovih i Cassasovih zabilješki, osnažen razvitak povijesno-umjetničkih rasprava o spomenicima na hrvatskim prostorima, jer je Steinbüchel, poput cara u svom dnevniku, raspravljao o identitetu pojedinih likova na reljefu s antičkim božanstvima, uspoređujući neke svoje zaključke (prepoznavanje Konkordijina lika) s ikonografijom na numizmatici.¹⁸ Uz čuveni Meleagrov sarkofag kraj Maloga hrama, koji će poslije pobuditi zanimljive rasprave Andrića, Lanze i Borellija, Steinbüchelove tvrdnje predstavljaju zanimljiv rani primjer sučeljavanja tumača i umjetnine. U kratkom osvrtu na boravak u Splitu i prije prelaska na opis solinskih nalaza, Steinbüchel je još spomenuo antički reljef kraj glavnoga oltara crkve sv. Frane na obali, opisujući čuveni kršćanski sarkofag s prikazom Prelaska Crvenoga mora. Zanimljivo je da antikvar slijedi interese svojega vladara, koji je također pisao o ovom zanimljivom spomeniku, ali donosi pravilnije čitanje reljefnoga prikaza:

“Adams (*sic*) na tabli LVII i Cassas na broju 38 nadalje donose prikaz antičkoga reljefa koji je u Splitu izložen iznad glavnoga oltara franjevačke crkve. Očigledno isti tvori samo okvirnu stranu kršćanskoga sarkofaga, i ne odlikuje se posebnom umjetničkom obradom, kako je to vrijeme već nosilo sa sobom. – O samom predmetu prikaza postoje najrazličitija, ne

baš pogodena tumačenja koja se mogu pročitati kod Cassasa na str. 140, gdje se također pojavljuje ime časnoga Viscontija. Neka bude dopušteno o tom uistinu čudnovatom reljefu izreći sljedeće primjedbe: na njemu vidimo progon Izraelaca iz Egipta i kralja Faraona koji ih slijedi s vojskom i propada u Crvenome moru; desno sa svojim bogatstvima i djecom izbjegli narod koji se osvrće prema napuštenim domovima; u kolima s lijeve strane pratioci kralja koji žuri za njima - on je dovoljno prepoznatljiv po svojoj dijadi što mu ovjenčava glavu; (vidimo i) prve ratnike koji su se odvažili predaleko konjem i kolima koje već guta bujica, a ista se sudbina priprema kraljevim konjima; u pozadini se nalaze vrata grada iz kojih se razvija kolona.¹⁹

Na kraju članka Steinbüchel je donio i prijepise sedamnaest antičkih natpisa koje je vidio u Splitu, uspoređujući ih s vijestima iz Spona i Zaccarije. Ovi su natpisi poredani abecedno prema toponimima koje je antikvar obišao tijekom svojega putovanja po Dalmaciji. Već spomenuti entuzijazam, prisutan u arheološkim otkrićima, kojima se predao i car osobno, može se osjetiti i u putopisu iz 1820. Razlog tomu barem je dvostruk: s jedne strane zbog Steinbüchelova ubrzana napredovanja i imenovanja za ravnatelja uglednoga Kabineta, a s druge zbog sve življe dvorske inicijative za otvaranjem novih arheoloških lokaliteta u Monarhiji. Carev posjet i entuzijazam prikupljen tom prigodom doveli su do osnutka naše ugledne ustanove, Arheološkog muzeja u Splitu. No raspravljamo li o pojmu kulturne politike i novoj epistemologiji, započetima pod austrijskom upravom, valja svakako uzeti u obzir element državne skrbi za spomenike, metodološke upute lokalnim voditeljima istraživačkih i konzervatorskih radova te učestalost djelovanja. S tim u vezi treba biti svjestan da je Franjin dvor istih godina otpočeo iskapanja i osnutak muzeja u Akvileji, Cividaleu, Puli te u *Carnuntumu* istočno od Beča. Ovaj interes, koji je išao usporedno s otkrivanjem srednjovjekovlja i nacionalizma, pokazuje se tipičnim za podvojeno Predožujsko doba i višenacionalnu carevinu, ali je i naznaka geneze važnih disciplina: arheologije, povijesti umjetnosti i zaštite spomenika na ovim prostorima. Dolazak cara i njegova osobnog antikvara u dalmatinske prostore toj je genezi dao osobit pečat i važan poticaj za napredovanje.

BILJEŠKE

- ¹ O proučavanju etrurske kulture u Italiji 18. stoljeća usp. Arnaldo Momigliano: *Ancient History and the Antiquarian*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, London, XIII/1950., br. 1-2, 314-315. Pobude za ovu vrstu interesa talijanski istraživači nisu nužno trebali dobiti kao popudbinu prosvjetiteljskoga doba. Riječ je i o vrsti identifikacije karakteristične za dalmatinske prosvjetiteljske pisce. Oni nisu mogli apstrahirati činjenicu da su im predmeti proučavanja bili neposredno pa i emotivno bliski, da su ti spomenici nastajali, starjeli i propadali na istom tlu odakle su i oni sami vukli podrijetlo. U tom smislu i možemo shvatiti semantički obrat u slučaju Dioklecijana, koji je u apologetskim spisima Laktancija i crkvenoj historiografiji označen kao krvnik, a afirmacijom antikvarnih studija i domoljublja kao pravedni predak, vrijedan rehabilitacije. To se posebno vidi kod Antuna Radoša Michielija Vitturija: *Lettera di Diocleziano a Massimiano Ercoleo*. Venecija, 1817., 5-48, gdje se pisac služi antičkim žanrom prozopopeje kako bi "Dioklecijanu" pružio mogućnost da se brani u prvom licu jednine.
- ² Arnaldo Momigliano: nav. dj. (1), 286 piše: "Čitava je moderna metoda povijesnoga istraživanja utemeljena na razlici između izvornih i izvedenih autoriteta (*original, derivative authorities*).” Razlika između posrednoga i neposrednoga doživljavanja prepoznata je već u grčkoj historiografiji. U početku su grčki povjesničari svoj pogled odbijali usmjeravati dalje od vlastita naraštaja ili svjedočanstva još živih svjedoka. U rimskoj historiografiji prevladala je državotvorna snaga mita, pa je Livije koncipirao svoju povijest Rima od mitskih vremena osnutka države do vlastita doba. Usp. Robin G. Collingwood: *The Idea of History*. Oxford, 1983., 25 i 37.
- ³ Usp. Ivan Josip Pavlović-Lučić: *De supplicio aedificiorum sub Diocletiano Imperatore excursus historiographo-criticus*. Venecija, 1796., 25-32, gdje se govori o nalazima termi u Prudu i razaranju poganskih reljefa u Zaostrogu i Bristu.
- ⁴ O ovom zanimljivom razdoblju usp. Danica Božić-Bužančić: *Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, XVIII/1970., 145-159, i Ivo Babić: *Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika*. Godišnjak zaštite spomenika u Hrvatskoj, Zagreb, VIII-IX/1982.-83., 67-79.
- ⁵ Usp. Gino Pavan: *Pietro Nobile architetto (1776-1854)*. *Studi e documenti*. Trieste-Gorizia, 1998., 25-26, 28, 31-32, 35 i 377-408.
- ⁶ Usp. koncept pisma Carla Lanze poglavaru splitskog okruga Rehi od 21. svibnja 1819., u Arhivu Arheološkoga muzeja Split. Ondje Lanza ističe ulogu *Sovrana mente*, ali i Steinbüchela u koncipiranju arheoloških i konzervatorskih radova koje će obavljati s Vickom Solitrom. U dokumentu na 14 stranica Lanza piše o tri prijedloga Dvora: 1. konzerviranju salonitanskih spomenika, 2. iskapanju Salone i sastavljanju vjerodostojnoga tlorisa te 3. osnutku muzeja.
- ⁷ O Metternichu kao zaštitniku znanstvenika i umjetnika, usp. Hedwig Kadletz-Schöffel: *Metternich und die Wissenschaften*. sv. 1-2, disertacija, Beč, 1989., Sveučilišna knjižnica u Beču. U hrvatskoj se historiografiji tek u novije doba osjeća stvaranje ravnopravnijih odnosa između aktera ovih već poprilično davnih vremena. U kapitalnoj Novakovoj *Povijesti Splita* Predožujsko je doba još uvijek anatemizirano: "Nikada od svog postanka nije Split živio u

većoj apatiji, nikada nije imao manje autonomije, nikada nije bio siromašniji nego tada. To je *najbjeđnije vrijeme cijele splitske historije.*” Grga Novak: *Povijest Splita*. Split, 1978., IV:1-836. Naglasio M. Š. Povijesna je ironija da je u Dalmaciji, istodobno s epidemijama kolere i gladi, državna uprava osnivala arheološki muzej, da je dio društva imao visoko obrazovanje, a većina stanovništva je svoj identitet označavala znakom križa.

- ⁸ Usp. Ivan Pederin: *Njemački putopisci po Dalmaciji*. Split, 1989., 65-73.
- ⁹ Car Franjo je dan nakon vjenčanja s Karolinom Augustom 1816. novu vladaricu odveo upravo u Kabinet numizmatike i starina. Posebno zanimanje za starine pokazivala je careva kći iz drugog braka, nadvojvotkinja Leopoldine (1797.-1826.), koja je provodila sate uz Steinbüchela, želeći stvoriti vlastitu zbirku. Usp. Adelheid Heidecker: *Anton Steinbüchel von Rheinwall (1790-1883), Direktor des K. k. Münz- und Antikenkabinetts. Erfolge und Krisen in der Laufbahn eines österreichischen Staatsbeamten und Gelehrten*. Disertacija, Beč, 1969., 38, Sveučilišna knjižnica u Beču.
- ¹⁰ Usp. N. N. (Anton Steinbüchel): *Nachrichten aus Briefen*. Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode, Beč, 28. V. 1818., 517-519, i Isti: *Dalmatien. Eine Reiseskizze*. Jahrbücher der Literatur. Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst, Beč III/1820., br. 20/12., 1-30.
- ¹¹ Usp. Ivan Pederin: nav. dj. (8). 74-108. Ljudevit Krmpotić: *Car Franjo I. u Hrvatskoj*. Čakovec 2002., I:205-208. O splitskom viđenju posjeta usp. Duško Kečkemet: *Opis Splita u prigodi posjeta cara Franje Prvoga 1818*. Kulturna baština, Split VI, 9-10/1979. 59-68, Isti: *Zbivanja u Splitu i u svijetu u kronici splitske Gimnazije 1817-1868*. u: *290 godina Klasične gimnazije u Splitu, 1700-1990*. Split, 1990., 210-211.
- ¹² N. N. (Anton Steinbüchel): *Nachrichten*. nav. dj. (10), 519. Naglasci M. Š. Svi prijevodi s njemačkoga djelo su mr. Milke Car Prijić, na čemu joj srdačno zahvaljujem. O reljefu s prikazima Herkula usp. Jasna Jeličić-Radonić: *Reljefi s prikazima Heraklovih djela u crkvi sv. Kaja u Solinu*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 39/2001.-2002., 31-49, i Milan Ivanišević: *Antica Rediviva*. u: Emilio Marin (ur.): *Longae Salonae I*. Split, 2002., 651, 653-654. Steinbüchelova “udolina na obronku Klisa” mogla bi se odnositi na ostatke građevina iz predrimskog doba, u kojima je pisao Nenad Cambi: *Antička Salona*. Split, 1991., 11-14, spominjući lokalitete Uvodića i Rupotina pod Klisom i Kozjakom. U članku iz 1820. Steinbüchel je izvijestio kako je u obližnjem Vranjicu naišao i na rimski nadgrobni spomenik s portretnim poprsjima obitelji (*Brustbilder einer römischen Familie*), a na padinama Klisa, u blizini potočića, reljef Silvana (*bey Clissa an einem Felsabhänge, wo sich der kleine Bach herabstürzt, zwey Mal den stehenden Silvan mit Bocksfüßen und mit dem begleitenden Hunde*). Usp. Anton Steinbüchel: *Dalmatien*. nav. dj. (10), 12.
- ¹³ Na Steinbüchelovu putnu bilježnicu iz Dalmacije 1818. i Italije 1819. upućuje Adelheid Heidecker: nav. dj. (9) u bibliografiji i *passim*. Bilježnica se danas nalazi u Arhivu Zbirke starina bečkog *Kunsthistorisches Museum* (KHM, Archiv des Münz- und Antikenkabinetts, Nr. 170, Steinbüchel, Reisebücher). Zahvaljujem dr. Alfredu Bernhardu-Walcheru na ljubaznoj pomoći pri pronalasku i konzultiranju ovih spisa, kao i na reprodukciji Steinbüchelova portreta, koji se čuva na istome mjestu (KHM, Antikensammlung, XIV Z 51), a koji donosim u ovom članku.
- ¹⁴ Steinbüchel je ovdje nespretno sročio svoju misao ili doslovno spojio propast Salone i gra-

dnju Dioklecijanove palače, nesvjestan anakronizma. Razlog ovoj nekritičnosti možda se nalazi u piščevu općenitom shvaćanju “dekadentnih” vremena.

- ¹⁵ Usp. Anton Steinbüchel: *Dalmatien*. nav. dj. (10). 8-9. Ovdje se, dakle, nalaze mogući zamci kasnijeg Andrićeva plana za sustavno čišćenje podruma Palače. Ipak, kada je riječ o južnim vratima Palače, koja se pojavljuju i na Adamovim listovima, Steinbüchel ne precizira točno mjesto navodnih intervencija. Usp. Robert Adam: *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*. London, 1764. tab. VI i VIII. O prostorima podruma uz južna vrata u 18. stoljeću usp. i Arsen Duplančić: *Tri crteža podruma Dioklecijanove palače iz XVIII. stoljeća*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 86, Split, 1994., 299-303.
- ¹⁶ O reljefu s prikazima božanstava usp. Nenad Cambi. *Kiparstvo*. u: Emilio Marin: *Longae Salonae* I. Split, 2002., 133, i sv. II, Split, 2002., 72.
- ¹⁷ To se vidi u podnožju ilustracija, koje su otisnute na papiru omanjeg formata, presavijenom unutar časopisa, između stranice 8 i 9. Zahvaljujem dr. Georgu Vasoldu s bečkog Instituta za povijest umjetnosti za pomoć u pribavljanju ove reprodukcije.
- ¹⁸ Usp. Anton Steinbüchel: *Dalmatien*. nav. dj. (10). 9: “Adams (*sic*) na tabli LIX i Cassas na tabli 38 do kraja, dali su preslike reljefa koji se tamo nalazi – nisu vjerne, kao što *smo se na licu mjesta sami uvjerali* imajući sretnu priliku, koja se inače može lako objasniti, budući da je spomenik uklesan vrlo visoko i nije jednostavno dospjeti do njega (...). Očito spomenik tek sada otkriva jasni smisao, i sva ranija prisiljena tumačenja otpadaju: uz oltar se nalaze Jupiter i Junona Pronuba, ledima je okrenuta Konkordija, kao na mnogim bakrenim novčićima rimskih careva, zatim Minerva, Herkul, Mars i možda Kibela, no ona se može odrediti uz najmanju sigurnost.” Naglasci M. Š. U vodiču splitskoga Arheološkog muzeja vidimo da je Steinbüchel identificirao sva božanstva osim Merkura u središtu reljefa, kojeg smatra likom Konkordije. Usp. Emilio Marin et. al.: *Arheološki muzej Split. Vodič*. Split, 2002. 13.
- ¹⁹ Anton Steinbüchel: *Dalmatien*. nav. dj. (10), 9. Car Franjo je smatrao da je riječ o Maksencijevu liku u bitci kod Milvijskoga mosta. Usp. Ivan Pederin. nav. dj. (8). 91. Ovo čitanje ne prikazuje tek razliku između tumačenja entuzijasta i stručnjaka nego i zanimljiv uvod u već spomenute interpretacije Andrića i Lanze 1846. i 1847. u časopisu *La Dalmazia*, kada je Meleagrov sarkofag kraj Maloga hrama “prepoznat” kao Dioklecijanovo počivalište, a potom je i hram postao carski mauzolej. O izvornom položaju reljefa u Sv. Frani usp. Frane Buškariol: *Raka svetog Feliksa*. Kulturna baština, XI/16, Split, 1985., 22-29, a o reljefu Nenad Cambi: *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*. *Adrias* 12, Zagreb-Split, 2005., 140-148. Steinbüchel, kao i u slučaju reljefa s rimskim božanstvima, prikriveno inzistira na prvenstvu svoga otkrića autentičnoga ikonografskog programa. Ta revizija nije se ticala samo carevih stavova nego i učenih posjetitelja poput Cassasa i Viscontija. Kod Cassasa je Steinbüchel naišao na sljedeću interpretaciju: “Si l’on s’arrêtoit au premier sentiment, c’est-a-dire s’il a fait partie d’un sarcophage, sentiment vers lequel le savant Visconti m’a paru incliner, alors on pourroit dire que ce bas-relief seroit consacré à rappeler la mémoire des exploits de quelque gouverneur d’une province frontiere de l’empire romain (...)”. Usp. Louis-François Cassas, Joseph Lavallée: *Voyage pittoresque et historique de l’Istrie et de la Dalmatie*. Paris, 1802., 140 i sl. 38. Buškariol, nav. dj., str. 28, bilj. 37, pak, ističe da je tema prepoznata već 1587., pozivajući se na Farlatijevo djelo.

ANTON STEINBÜCHEL AND A NEW APPROACH TO THE STUDY
OF DALMATIAN ANTIQUITIES

Summary

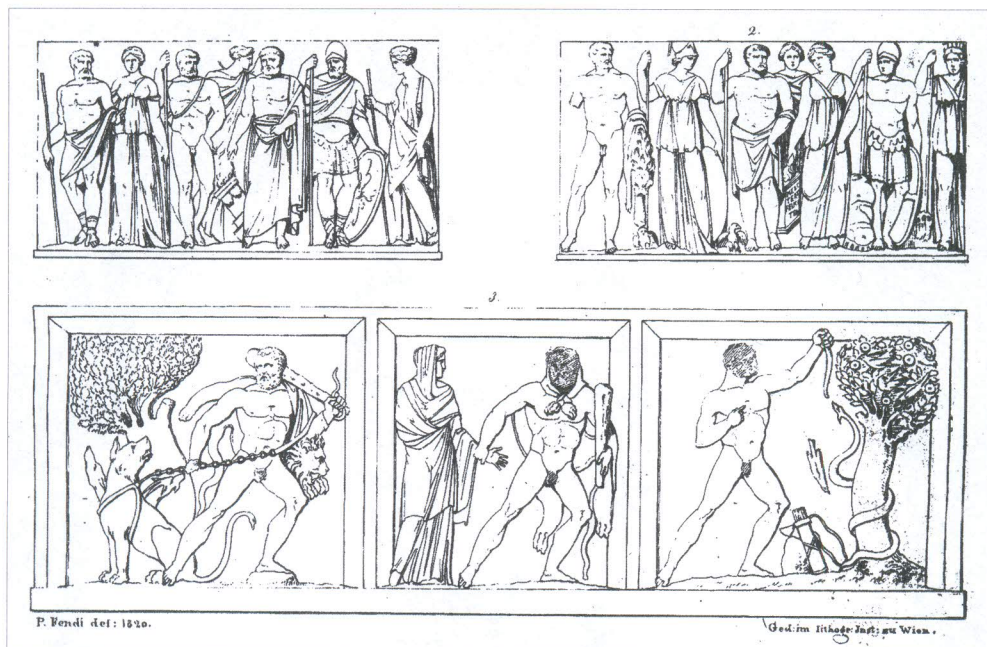
When Austrian emperor Francis I visited Dalmatia in the spring of 1818, among his suite was also the young antiquarian Anton Steinbüchel von Rheinwall (1790-1883). The Emperor's arrival to this backward province, recently annexed to the Austrian Empire, carried primarily a political weight. However, considering that the Emperor appreciated antiquities and during his official visits was wont to seek out archaeological sites, such as, for instance in Pula, 1818 in Salona, and in 1819 in Rome and Pompeii, it could be argued that the visit was not to be considered solely as a political affair. The Emperor's writings concerning the visit have been publicized and researched. Additional importance is attached to the event by Steinbüchel's field notes. They came out in leading Viennese journals in 1818 and 1820. The article thus deals with the importance of his notes understood as documents testifying to a rise of a new era in the study of Dalmatian antiquities. This point is reinforced by a comparison to the previous research procedures in place especially since the mid-eighteenth century with the first stirrings of an empirical and archaeological approach. It is believed that the arrival of Emperor Francis and his antiquarian together with the establishment of the first permanent and state-financed archaeological works created preconditions for a new understanding, evaluation and research of *Dalmatian monuments*. *Instead of travellers' accounts composed on the basis of their reading experience and scant acquaintance with the archaeological and antiquarian history of Dalmatia*, since 1818 the favored procedures were rather the archaeological autopsy and a more consistent approach to the protection of Split's architectural heritage. Steinbüchel's writings show that he relies on the illustrated editions by Robert Adam and Louis-François Cassas in order to point to the importance of iconographic conservation and presentation of Dalmatian monuments visually rather than predominantly in texts. Besides instantiating an archaeological and conservation efforts, Steinbüchel's short observations on the Split antiquities (epigraphics, sculpture, architecture) anticipated later art historian discussions on antique ruins. Steinbüchel profitted from his visit to Dalmatia since he was appointed the head of the Viennese Cabinet of Numismatics and Antiquities early in 1819. Meanwhile, founding research was launched in Split and Salona, alongside that in Northern Italy and Lower Austria.

Jelena Šesnić

Nepoznati autor: Portret Antona Steinbüchela

Peter Fendi: prikaz antičkih reljefa iz Steinbüchelova članka